

Ольга Шаф

доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0001-5692-506X>
olga_shaf@ua.fm

«МАТЕРЕВБИВСТВО» ЯК СИМПТОМ МУТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПСИХІКИ ПІД КОЛОНІАЛЬНО-ТОТАЛІТАРНИМ ПРЕСИНГОМ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ 1920–1930-Х РОКІВ)

Анотація: У статті досліджується специфіка художнього відображення в українській ліриці 1920 – 1930-х років минулого століття симптоматики морально-етичних, психічних мутацій національного маскулінного характеру, що виявляється в деструктивних інтенціях щодо материнської фігури батьківщини (агресивність наративу часто еквівалентна символічному «вбивству матері» з огляду на матерналізацію образу Вітчизни в художній свідомості). В осмисленні порушеної у статті проблеми ефективними є методологічний арсенал постколоніальних студій, синтезований з гендерною критикою та психоаналізом, а також аналітико-структурний та історико-типологічний літературознавчі методи. Ключовими поняттями, на яких вибудовується теоретична база дослідження, є *материнська фігура України, національна колонізована маскулінність та маскулінна лірична свідомість*, концептуальної ваги набувають психоаналітичні поняття травми, агресії, лібідозного об'єкта, репараційно-деструктивних імпульсів. Застосування цього інструментарію дозволяє з психоісторичних позицій окреслити симптоматику «матеревбивства» як деструктивного синівського жесту щодо материнської фігури України, а також характер її художньої репрезентації в українській пролетарській ліриці 1920-х років (Василь Еллан-Блакитний, Володимир Сосюра, Гео Шкурупій) та міжвоєнній емігрантській поезії (Євген Маланюк, Остап Тарнавський та інші). У дослідженні з'ясовано спільні та відмінні тенденції у ліриці поетів різних стилєвих та ідеологічних орієнтацій по обидва боки українського кордону у відтворенні деструктив-

них «матеревбивчих» бажань, скерованих на образ України. Спільним чинником їхнього відтворення є травма пережитої державотворчої поразки визвольних змагань та страх тоталітарного пресингу Радянської Росії, що набрав оберті, водночас характер вираження в ліриці цього періоду «синівської» агресії різниться відповідно до ситуації колоніальної ураженості й зумовлює застосування різних поетикальних тактик, серед яких візуалізація розтерзаного «материнського тіла» України, розщеплення її образу на «буржуазну» й «пролетарську» задля послаблення напруги між більшовицькою та націоналістською ідеологією (у пролетарській поезії) та демонізація «омертвілої» України, її моральне збездачення за «зраду» національного сина-втікача (емігрантська поезія). Новизна дослідження визначається тим, що постколоніальна, а також гендерна й психоаналітична оптика застосовується до масиву української лірики, зокрема пролетарської та емігрантської поезії 1920–1930-х років ХХ століття, уперше й актуалізує досить дражливу проблему деградації національної свідомості впритул до девальвації статусу Вітчизни від нівеляційним імперсько-тоталітарним тиском. У перспективі вивчення теми може відбуватися на значно осяжнішому літературному матеріалі й в ширшому хронологічному діапазоні.

Ключові слова: пролетарська поезія 1920-х, міжвоєнна емігрантська лірика, національна свідомість, колоніальність, маскулінність, маскулінна лірична свідомість, материнська фігура, образ України

Olga Shaf

Doctor of Science (Philology), Associate Professor, Professor at the Department of Ukrainian Literature, Oles Honchar Dnipro National University
<https://orcid.org/0000-0001-5692-506X>
olga_shaf@ua.fm

«KILLING OF THE MOTHER» AS A SIGN OF NATIONAL MENTAL MUTATION UNDER COLONIAL AND TOTALITARIAN PRESSURE (ILLUSTRATED ON THE TWENTIETH-CENTURY UKRAINIAN LYRICS (THE 1920–1930TH))

Summary: The article deals with the specific art representation of moral, ethic, psychical shifts of the national masculine character in Ukrainian lyrics of the first third of XXth century. They are conveyed in particular through the masculine intention to destroy the maternal figure of Motherland. Sometimes aggressiveness and hostility expressed in the poetic texts are equal to symbolical “killing of the Mother”, if taking into consideration a convergence of the images of Mother and Motherland in poetic consciousness. The article employs analytical and structural as well as historical and typological literary techniques. The theoretical base of the investigation is postcolonial theory integrated with psychoanalysis as well as gender studies to deal effectively with such concepts as *maternal figure of the Motherland*, *national colonial masculinity*, *masculine art consciousness*, the notions of trauma, aggression and others as well. This theoretical direction can provide help with outlining of the “killing of the Mother” symptom as Ukrainian poets’ destructive gesture toward their Motherland represented in the 1920th proletarian poetry (Vasyl Ellan-Blakytnyi, Volodymyr Sosiura, Heo Shkurupii) and also in a number of works of

emigrant poets between two World Wars (Yevhen Malaniuk, Ostep Tarnavskii and others). Diverse lyric tendencies to express the urge to kill the Mother extrapolated on the image of Ukraine are highlighted. Ethic transformation of Ukrainians poets’ patriotic feelings is predicated upon different reasons, but the common one is that they had equally suffered colonial and totalitarian pressure of Soviet Russia. The moods of depiction of Ukraine’s “death” are, on the contrary, differentiate; in the 1920th, proletarian Ukrainian poets defused the tension between Bolshevikic and nationalistic ideologies through splitting the image of Ukraine into the negative “bourgeois” one and the positive “proletarian” one. In some works of emigrant poets devaluated image of Ukraine acquires demonic “deathly” features and is dishonored as “a betrayer”.

Key words: the 1920th proletarian poetry, the emigrant poetry between two World Wars, national consciousness, colonialism, masculinity, masculine art consciousness, the maternal figure, the image of Ukraine

1. Вступ

Застосування постколоніальної оптики до масиву української лірики 1920–1930-х років ХХ століття дозволяє виявити віддзеркалену в низці текстів чоловічого авторства відчутну трансформацію маскулінного національного характеру, що може бути наслідком роз’ятрення задавленої колоніальної травми геополітичними катаклізмами початку століття – Першою світовою війною, жовтневим переворотом 1917 і національно-визвольними змаганнями 1918–1919 рр. Деструк-

тивний вплив колоніальної травмованості, вираженої, зокрема, у фрустраційних переживаннях втрати, руйнування материнської фігури України й безсилля цьому запобігти через блокування активних визвольних ініціатив, за більшовицького терору й зростаючого тоталітарного тиску зумовив перехід від латентної до гострої фази мутації маскулінной національної свідомості у 1920-х роках, «симптомом» якої став виплеск компенсаторної агресії вбік основного «індикатора» маскулінной тожсамості - лібідозної фігури матері-і / як-України (у психічній проєкції, як відомо, об-

раз рідної землі набуває материнських рис, отождивляючи ліричній свідомості образи матері й України часто зливаються). Утеча національного чоловіцтва від більшовицького терору в еміграцію (після поразки визвольних змагань і потому) не розв'язала, як показує смисловий «зріз» української лірики між двома світовими війнами, проблему конфліктогенного ставлення ураженого поразкою маскулінного Я до материнської фігури втраченої Вітчизни: злість на себе ліричний герой часто екстраполює на колишній лібідозний об'єкт, отождивляючи «убивство» України рятує його від надмірної й нереалізованої любові до неї.

Симптоми деформації національної психіки, для якої материнський архетип справіку мав сакральне значення, але під впливом імперського тиску перетворився на згубний, загострюються в ліриці 1920–1930-х років минулого століття. Сліди цієї деформації латентно виявляються й у текстах подальших десятиліть, навіть уже й пострадянської доби в патріотичному нігілізмі, «матеревбивчій» девальвації і фігури України, і національних цінностей. Однією з глибинних морально-психологічних причин цієї деструктивної тенденції нинішнього національного самоусвідомлення є тягар невимовленого тоталітарного досвіду, який, ще не осмислений, похований у колективному підсвідомому нації, спричинює травму, як то переконливо доводить Агнешка Матусьяк: «...staje się przyczyną wyniknięcia traum(y) społecznych, które swoje przeżycie znajdują w praktykach kulturowych» (Matusiak, 2018, s. 14). Отже, «незручний» для національного міфотворення синдром «матеревбивства», оприявнений у корпусі української лірики 1920–1930-х років минулого століття, не належить лише тогочасній історії, бо оплутує метастазами національну свідомість у довшій перспективі, аж до наших днів. Потреба усвідомити, діагностувати психоментальні мутації національного характеру та специфіку літературного формату їхньої експлікації увиразнює актуальність дослідження, особливо на тлі нової колоніальної загрози, яку долає Україна нині.

Гендерний аспект заявленої в студії проблематики акумульовано у виявленні мутації саме *маскулінної* національної психоструктури, позаяк травматичний колоніально-тоталітарний тиск позначився передусім на маскуліній свідомості через її більшу заангажованість у національно-ви-

звольній сфері (Нейджел, 2000), отождивляючи стратегію знецінення України як символічного «матеревбивства» є симптомом маскуліної психіки, віддзеркаленим у відповідних поетикальних стратегіях рефлексії материнської фігури Батьківщини переважно в ліриці чоловічого авторства (Шаф, 2019).

Застосування психоаналітичного інструментарію в зондажі національної (під)свідомості задля висвітленні маскуліної психотравми актуалізує едипову проблему *синівсько-материнських стосунків* з вузлом конфліктогенних любовно-деструктивних імпульсів. Амплітуда любові-жертвості й убивчої агресії національного сина до матері-ї/як-України віддзеркалює в українській ліриці 1920–1930-х років едипову симптоматику лібідозного потягу й кастраційного страху. Потужність останнього за колоніально-тоталітарної загрози (більшовицька імперія як лиховісна батьківська фігура за любов до материнської фігури України загрожує «кастрацією»-репресіями) змушує сина рятуватися деструкцією-«вбивством» любовного об'єкта (див. детальніший розгляд цієї національно-психічної ситуації (Шаф, 2021)). Відповідно до цієї базової для фрейдизму едипової симптоматики, виявленої в національному масштабі, чинник впливу «кастраційної» загрози імперського тоталітаризму стає вирішальним у заміщенні маскуліної (синівської) любові до матері-України деструктивними бажаннями її розщеплення-знищення. Фокусування уваги під час розгляду названої проблеми саме на маскуліній сфері зумовлено, отже, значно більшою актуальністю як материнської фігури України, так і необхідністю самовизначення ліричного суб'єкта-сина щодо неї в маскуліній художній свідомості.

Актуальність дослідження визначається потребою глибокого осмислення синергії політичної, ментально-психологічної та художньої сфер буття нації, а також наслідків втрати свободи для нормального розвитку національної свідомості. Лірика 1920–1930-х років як об'єкт дослідження постає «лакмусом», що визначає духовне «здоров'я» нації, тим «дзеркалом», що безжально виявляє загрозливі, жахливі трансформації національної душі, понівеченої колоніальністю. **Метою статті** є розгляд поетики актуального в українській ліриці 1920–1930-х років мотиву «матеревбивства» як симптому мутації національного маскуліно-

го характеру під тоталітарно-колоніальним тиском. Задля осмислення поставленої проблеми необхідно з психоісторичних позицій окреслити симптоматику «матеревбивства» як символічного синівського жесту, висвітлити характер трансформації агресивно-деструктивних інтенцій щодо материнської фігури України, художньо імплементованих у пролетарській ліриці 1920-х років (В. Еллан-Блакитний, М. Сосюра, Г. Шкурупій) та міжвоєнній емігрантській поезії (Є. Маланюк, О. Тарнавський та ін.).

У корпусі українських і зарубіжних постколоніальних студій названі аспекти української лірики ще не досліджувалися, хоча постколоніальний аналіз прози 1920–1930-х років здійснено у фундаментальних студіях Ніли Зборовської (Зборовська, 2006), Віри Агеєвої (Агеєва, 2011), Олени Юрчук (Юрчук, 2013) та ін., де, зокрема, осмислено агресивно-суїцидальні практики національного суб'єкта, трансформації маскулінних / фемінінних художніх стратегій за тоталітаризму. Н. Зборовська (2006) фіксує «матеревбивчі» інтенції в синівському, ураженому імперією, національному характері, виражені в знакових прозових текстах тієї доби. Отож є потреба простежити їхнє втілення й у ліриці як «найвідвертішому» роді літератури, відкритому для сублімації індивідуальних (і національних) підсвідомих бажань.

Методологічний арсенал студії, окрім суто літературознавчих методів поетикального аналізу, охоплює інструментарій постколоніальної критики, психоаналізу й гендерних студій, відтак відкриваються можливості для нового погляду на українську лірику 1920–1930-х. На перехресті цих методологічних ракурсів формується понятійний апарат студії, ключовими концептами якого є *материнська фігура України, національна колонізована маскулінність*, а також *маскулінна лірична свідомість*, що проговорює свої психотравми в ліричних текстах цієї доби й доходить у своїх ментальних мутаціях до «матеревбивства».

2. Матеревбивство як симптом деформації маскулінного характеру

У другій труні – мати всіх людей,
тих замучених, побитих дітей...
Із грудей стримить кривавий багнет,
А на нім горить цвіт-рожа важка...
Тодось Осьмачка Труни у гаях

На зорі радянської епохи, у 1924 році, побачила світ новела Миколи Хвильового *Я (романтика)*, за словами Ніли Зборовської (2006), «знаковий текст, «силова точка» цього етапу психоісторії української літератури», яка діагностує «збожеволеність синівського Его у ситуації імперського ідеологічно-психологічного експерименту» (с. 282). «Божевілля» національного сина полягає в «матеревбивстві», символічно – у деструкції, десакралізації, профанації материнського об'єкта – України. Сюжет новели, де герой-чекіст (не без душевних коливань) власноруч убиває матір, став культурною «метафорою» тих психічних, морально-етичних, спричинених революційною дійсністю мутацій українського чоловіцтва, поставленого перед вибором стежі або переможців-більшовиків, що, як виявилось, не сумісно з відданістю національним інтересам, або переможених – вигнаних у еміграцію, таврованих, знищених борців за українську державу. Національне чоловіцтво, сформоване за відчутного дефіциту сильного батьківського начала в національному психотипі, відносно легко спокусилося «чужим» батьківським потенціалом більшовицької диктатури. Ідентифікація із джерелом сили і влади (хай і інвазійним) живило маскулінну амбітність національного сина, тоді як служіння Україні, що зійшла з історичного кону, прирікало на ганьбу й загибель (Забужко, 2009). Ці психомотиви зумовили такі «рятівні» для національної психіки й рясно експліковані в тогочасній пролетарській літературі тактики, як 1) «матеревбивча» атака на Україну, що «провинилася» своєю поразкою, слабкою позицією, що мучить українського чоловіка нерозв'язним вибором між синівським обов'язком і маскулінною амбітністю або й елементарним життєзбереженням; 2) розщеплення материнської фігури України на «буржуазну», з якою пов'язана вся ганьба національної пораз-

ки¹, та на «пролетарську», «більшовицьку Україну», що швидко й неминуче виявилася ілюзією, імперським «муляжем». Письменники-емігранти 1920-х років, які здебільшого брали участь у визвольних змаганнях і зазнали поразки, не менш гостро переживали фрустраційний синдром «ображеного сина»: своє безсилля захистити Україну легко оберталося навспак – на переживання власної знедоленості покинутого вже «чужою» Україною сина. Особливо гостро цей емоційний комплекс виражено в ліриці Євгена Маланюка, де образ України затьмарений конфліктогенною напруженістю «синівських» відповідальності й провини за поразку, за зраду-втечу.

Оксана Забужко (2009), окреслюючи «екзистенційну пастку» колоніального чоловіка, приреченого вибирати між асиміляцією з імперською «мужністю» та вірністю своїй землі, формулює два «синівських сценарії»: за типом «сержанта» – чоловік долучається до влади (на кшталт служби в імперській армії чи інших установах) і сприймає Україну «ззовні» як жінку, яка підлягає упокоренню («згвалтуванню»), та за типом «байстрюка» – тоді чоловік стає на бік опору й переживає імперську «наругу» над матір'ю-землею як «ображений син» (с. 164–165). Ці маскулінні «колоніальні комплекси» Забужко помічає у життєтворчості Тараса Шевченка і Миколи Гоголя, Євгена Маланюка і Павла Тичини. Спільним для обох «сценаріїв» є, на її думку, зневага до України як архетипного аналога жінки-матері, відданої чужинцю на поталу: її «можна було любити й жаліти, боятися й ідеалізувати – не можна було тільки поважати» (Забужко, 2009, с. 171), що, зокрема, пояснює і «матеревбивчий» синдром в українській літературі не лише 1920-х років – тоді ця національна «хвороба» досягла критичного загострення, а й подальших десятиліть, її «рецидиви» виявляються й у постто-

талітарному світі, спаяні з невитравними комплексами меншовартості й манкурства.

3. Деструктивний «замах» на материнську фігуру України в українській пролетарській поезії 1920–1930-х

Ледь не оксюморонне поняття «українська пролетарська поезія» ще можна якось уживати щодо літературного процесу першої половини 1920-х, коли наші письменники, розуміючи, що право лишатися на літературній арені «купується» згодою з більшовицькими «правилами гри», серйозно дискутували й намагалися сформулювати суть *українського пролетарського* мистецтва (як-от Гнат Михайличенко, Михайль Семенко, Сергій Пилипенко, Микола Хвильовий, Майк Йогансен та ін.), хай і ціною розправи з українським мистецтвом «буржуазним». Поразка хвильовізму поставила крапку в цих спробах, і щодо 1930-х можна лише говорити про радянську поезію українською мовою. Відмінність української пролетарської від радянської (зденаціоналізованої) поезії бачиться не лише в модерністичному характері першої (Мовчан, 2008, с. 180–182), а передусім у національній аксіології, у художньому рефлексуванні українського світу, його минулого й майбутнього, а також – в авторському самовизначенні щодо України.

Найрішучіше «відхрещується» від материнської фігури Вітчизни футуризм. М. Семенко, наприклад, саму згадку про Україну сприймав як вияв «заяложеної» старосвітщини. Біль, досаду за фасадом зневаги до України, зруйнованої історичними поразками й помилками, переживає й ліричний наратор поеми *Лікарепопиніада* Гео Шкурупія:

На нашу Україну, <...>
на цей шматок падла
без ніг
і без голови,
історія висипала
пригод опеньки,
– всю бутафорію
революцій і війн... <...>

¹ Парадоксально, як швидко – уже на початку 1920-х років – у масовій свідомості українців (і багатьох українських письменників передусім пролетарського фронту) державотворчі змагання 1918–1919 років сприймаються негативно, з відчутною зневагою, осудом, а поняття «національний», «український» намертво поєднуються з ярликом «буржуазний», що з кожним роком нарощував ворожий новому, радянському, суспільству антибільшовицький смисл.

Голову загубив Хмельницький,
а ноги Мазепа,
залишилась
одвисла цицька
і приголомшений степ².

Симптоматично, що образність цього фрагмента вибудована на деструкції «тіла» України, що ніби «четвертоване» внаслідок численних державотворчих поразок (згадки про Івана Мазепу (1639–1709), Богдана Хмельницького (1596–1657); прикметно, що саме «втрата голови» в результаті політики останнього натякає на Переяславські угоди з Московією 1654 року як серйозну державну поразку). «Обвисла цицька» – знак виснаженого материнського тіла, яке більше не задовольняє фрустрованого сина. У ліричному наративі однак напозір уникнено емоційної заангажованості, акцентовано натомість непричетність суб'єкта до долі цього краю, наче іноземця або манкурта, що натякає на його колоніальну ураженість, на банкрутство національної самосвідомості.

Під колоніально-тоталітарним пресингом у національній психіці стало життєво необхідним захисне розщеплення материнської фігури, що давало шанс узгодити інтенції агресивної деструкції та любовної сепарації. Вони виражені в ліричній концептуалізації України «поганої», тобто «старої» – козацької, буржуазної, словом, «націоналістичної», та «хорошої» – «пролетарсько-робітничої» (Шаф, 2019, с. 274). Такий «обхідний маневр» дозволяв виплеснути й лібідозну, й деструктивну психічну енергію національного сина. «Пролетарська», «радянська» Україна, на думку Н. Зборовської (2006), є імперським об'єктом-сурогатом, яким несвідома політика більшовизму намагалася замінити національний об'єкт (Україну-матір) шляхом пригнічення і переорієнтування національного синівського лібідо (с. 283) (пропагандистська риторика відкидання всього старого як «буржуазного» автоматично викидала на смітник або докорінно «перелицьовувала» всі національні цінності). Зрештою, відтік лібідо від материнського об'єкта, якщо продовжувати

² Поезія Г. Шкурупій подається за виданням Шкурупій, Г. (2013). Вибрані твори / О. Пуніна, О. Соловей (ред.), Київ, с. 101–102.

думку вченої, штовхає до «матеревбивства» «старої України» заради ефемерної «нової», «загірної комуни» (М. Хвильовий), «інтернаціональної советської родіни».

Ліричний герой поезії в прозі Василя Еллана-Блакитного *Україні* водночас любить Вітчизну («Тобі, Україно моя, і перший мій подих, і подих останній тобі») і ненавидить минуле краю, яке тяжіє над ним як «хрест», «нестерпимий тягар» провини (на глибшому рівні рефлексії – це «материнський світ», який «не відпускає»), що провокує деструктивні наміри щодо нього:

Церкви старовинні – в повітря!
Вишневі садки – під сокиру!
Прорвати Карпати тунелем!
Динамітом – пороги Дніпрові!³

Ліричний герой Володимира Сосюри теж ставиться до України неоднозначно: «Як ненавиджу я, як люблю / Україну, мою сторону» (*Моя Україна*). Ненависть до Вітчизни тут «раціоналізована» тим, що над країною ще «висне імла», тобто ще не всі революційні перевірення завершено. У пізнішій поезії Юніє в опозиції симпатична нараторові Україна більшовицька, «молода і робоча», та зневажена ним «жовто-блакитна» Україна – «проклята», «куркулька». Таку дореволюційну Україну (синьо-жовту символіку її давньої державності ліричний наратор сприймає як негативний маркер «буржуазного націоналізму») без жалю «страчено» – «мозок на клоччя / і сиве волосся в крові». Деталізація персоніфікованого образу вбитої України, «старої», «буржуазної», закономірно виокреслює портрет старої жінки (!), поглиблюючи тим бруталність сцени. Матеревбивча ненависть ліричного героя, що жадає ще більших тортур для неї, вражає – «Я трупа ударив у зуби / носком...»⁴. Таке ставлення «виправдане» в поезії «нелюбов'ю» України до «сина», який вважає,

³ Поезія подається за виданням Еллан (Блакитний), В. (1967) Поезії / В. Підпалій (ред.). Київ: Радянський письменник, с. 51.

⁴ Поезії В. Сосюри подаються за виданням Сосюра, В. (2000) Вибрані твори в 2-х томах / М. Г. Жулинський (гол.ред.кол.); В. Моренець (вступ. ст.); С. Гальченко (упоряд. післямов., примітки), Київ. Т.1. Поетичні твори, с.237.

що вона «нічого не дала» йому⁵. Водночас ілюзія «юної», «пролетарської» України, заради якої «вбивається» стара, є – хоча й доволі сумнівним – синівським компромісом у дуже складному питанні національної ідентифікації. Чим пристрасніше ненавидить ліричний герой «стару» Україну, тим вище підносить «нову», до часу не помічаючи її пропагандистської «фейковості».

4. Фрустраційний комплекс еміграційної поезії як поштовх до «матеревбивства»

В українській поезії зарубіжжя «взаємини» ліричного героя з Україною-матір'ю ускладнюються відірваністю від національного ґрунту – своєрідною сепарацією від материнської фігури, «утечею» від неї в еміграцію, тягарем колоніального «безсилля». Ворожість до матері, відтак перенесення гніву з власної персони на материнську набуває в психоанамнезі ліричного героя-емігранта рятівного характеру, позаяк полегшує тягар його провини. Ця психосимптоматика вгадується в окремих фрагментах циклу *Україна* Юрія Клена, виразно оприявлена в ліриці Євгена Маланюка, де образ України – «рідного, вічного ворога» («Ти блукаєш в туманах...») – рефлексований позитивно (Степова Еллада) і негативно – як розпусної коханки-повії, ображеної, зрадженої синами негідної матері. Переживає водночас пристрасну любов та образу ліричний герой «Псалмів степу» Маланюка, звинувачуючи матір-Україну в зраді: «Ні, Ти – не мати! Шал коханки / У чорнім полум'ї коси»⁶. У циклі *Полин* наратор-ображений син покладає надії на ті часи, коли Україна «лоно віддасть своєму Чоловіку», а не лежатиме «скитською гетерою» зі Сходу на Захід, доступна всім кочовим ордам. В обох циклах крізь національний ресентимент проглядає едипове синівське ставлення до мате-

рі – любовне (у мріях про одноосібне володіння нею) та ревнотно-гнівливне (у ситуаціях суперництва за неї з Іншим, Лихим Батьком, зайдою-чужинцем). Ліричний суб'єкт поезій Маланюка продовжує звинувачувати в зраді материнську фігуру України в проекції на образи українського жіноцтва – Роксолану, зрадливих дружин Б. Хмельницького, П. Дорошенка й в диптиху *Діва-Обида*. Доволі прозоро ліричний герой перекладає на Україну та її жіноцтво свою власну провину за провалений їхній захист, рятує свою психіку гнівом на них за їхню вигадану зраду й відтак дозволяє собі вибухати образою, ревнотами, болем, безсилою люттю.

Іноді, як-от у *Псалмах степу*, ліричний наратор Є. Маланюка намагається виправдати ворожість до матері-України випробуваннями, що випали на долю його покоління: «Ми не зазнали іншої музики / І інших слів в вогні залізних літ». Матеревбивчий шал досягає апогею в останній поезії циклу:

Ти, зранена, зустріла нас, синів...
Що в дикій пристрасі Твоє тулили тіло,
І кожний рвав до себе і радів.
А кров текла... І Ти заохолоділа
В палких руках закоханих катів.

Зрозуміло, що в уступі метафорично описано ситуацію змагань за владу в Україні 1918–1920, коли різні національні сили (сини-закохані кати) захищали переважно свої, а не національні інтереси, що й призвело до «смерті» України-матері. Відтак, у цих рядках ліричний суб'єкт таки здобувається на зізнання в матеревбивстві через власну амбітність і недалекоглядність, усвідомлює свою провину, хоча й не беззастережно – «...я не син, не син Тобі ще, / Бо й Ти – не мати, бранко степова!». Убивство, гвалтування матері як «батьківський» жест звільнює від її «влади». Однак ворожість до матері-України тут-таки гаситься розкаянням («Прости, прости за богохульні вірші») і ще пристраснішим поклонінням («Я припадаю знов до Твоїх ніг»), що «замикає» «пекельне коло» особистої і національної синівської фрустрації: «З Твоїх степів летять птахи зловіщі, / А я творю зневажливі слова».

⁵ Регіональний менталітет – консервативний: населення Донбасу (мала батьківщина В. Сосюри) й у ХХІ столітті ганить Україну, особливо не розрізняючи землю, народ, владу, за те, що, мовляв, «нічого нам не дала».

⁶ Твори Є. Маланюка подаються за виданням Маланюк, Є. (1992) *Поезії*. Т. Салига (упоряд., передм.), М. Старовойт (ред., прим.). Львів, с.115, 117–118, 131, 141, 120.

Демонізація небезпечного об'єкта – а такою для ураженою вигнанням маскуліної психіки є Україна як повсякчасний докір, як виклик – легітимізує виплеск негативу (страху, відрази, зневаги) на її адресу. У патріархальній свідомості негативний аспект Жінки-як-Іншої традиційно пов'язується з відьомством. Так і у *Варязькій баладі* Є. Маланюка протиставлено «денний» образ «замріяно-безсилої» України та її «нічну» «відьомську» натуру, адже летить «страшна й розхристана на шабаш – / Своїх дітей байстручу пити кров...». Колонізована «безживна» Україна в цій поезії нагадує чи то мертву панночку з «Вія» Гоголя, чи то – упирицю: її «сонна» нежиттєвість, розслабленість, безлюддя вдень – ілюзія, її справжнє «життя» – нічне. Під «козацьким сонцем», тобто місяцем, піднімаються й сама Україна, і її «гетьмани» – мертві й п'яні Хмельницький та Мазепа. Демонічність візійної картини «мертвої» України в цій поезії Маланюка, віддзеркалюючи синівський переляк, симптоматизує ураженість національного психопростору, асоційованого з мертвим, потойбічним, диявольським.

«Розхристана й страшна», з «божевільно-хитрим усміхом», більше не гарна дівчина, а каліка – такою бачиться мати-Україна ліричному герою диптиху *Сни* Є Маланюка: «...жахають очі, очі! / Та вітром плетена коса», його жахає передчуття її помсти – «зір різнув вогнем ножа». «Байдужа і чужа» Україна не пізнає сина-зрадника, минаючи його, продовжує шукати когось іншого, хто б її порятував. Образ України в поезіях Маланюка, асоційований із «Мадонною диких степів» так само віддзеркалює «матеревбивчу» психосимптоматику доби, як і героїня циклу *Мадонна моя* Тичини, хоча поети-опоненти й стояли «з різних сторін барикад». Перебуваючи до кінця життя в еміграційній ізоляції, Маланюк зрештою подолав психокомплекс «ображеного сина», «доріс» до «дорослої» стратегії любовної репарації матері-України у своїй ліричній свідомості:

Тоді кожен оглянеться і зрозуміє,
Що ця хата, цей шлях і цей обрій – це Мати-Земля.
Що її образати ніхто не сміє –
Ні каган, ні король, ні мешканець Кремля <...>.
Вона – Мати,
Ти – син (з *Postscriptum*).

Вістря агресії переносить на материнську фігуру задля полегшення власної совісті й ліричний герой сонета Остапа Тарнавського «Батьківщина». Образ матері-України, яка втратила (занапастила) своїх синів, постає в поезії Олекси Веретенченка «Мати». Деталь її образу – «ні роду, ні плоду» – заперечує саму суть материнства, унеможлиблює майбутнє, натякає, крім того, на провину матері, яка, безпорадна, «голосить» і «шукає синів забитих». Саме останній ліричний point кореспондує з фінальним риторичним звертанням до України, де виражено «проблемність» любові до неї національного сина: «Україно моя, розп'ята – / О, як тяжко тебе любити!» (хоча загалом у ліриці О. Веретенченка акцентовано любов до України).

Отож, в окремих текстах поетів-емігрантів, найпристрасніше – у Євгена Маланюка, артикулюється негативно-насторожене ставлення до материнської фігури України. Голосом ображеного сина її звинувачено в зраді (хоча «зрадник»-утікач він сам), у не-материнстві (Україна-повія в Є. Маланюка, вона «без роду і плоду» у В. Веретенченка). Ліричний суб'єкт бачить її жаскою, божевільною, мертвою, демонічною, проєціюючи на її знецінений образ свою провину – не лише за безсилля захистити її від колонізатора, а й за «зраду» «втечі».

5. Висновки

Оксана Забужко (2009) якось помітила зв'язок російської лайки «по матушке», в основі якого «зняття табу на інцест», та політики сталінського тоталітаризму, що перетворив Батьківщину, землю, країну на «лоно Великої Блудниці (матір – на шлюху)» (с. 159), як-от, наприклад, за колгоспного усупільнення землі – однієї з квазіформ такої «політики» з відомим усім фатальним фіналом. Народи імперії, і український зокрема, успішно засвоїли і таке ставлення до батьківщини, і мовленнєву форму його вираження. Утрата материнської вісі в національному психохарактері радянських українців виражена в широкому спектрі морально-етичних трансмутацій, зокрема, у девальвації культу жінки й матері; у гальмуванні потягу до господарювання на землі, занедбанні природних багатств, у розмиванні національної ідентичності й відчуття громадянського обов'яз-

ку перед батьківщиною (усе сказане в значній мірі характеризувало пострадянське суспільство 1990-х на теренах Центральної та Східної України). Фази тоталітарного викорінення любовних «синівських» почуттів до України впритул до символічного «вбивства» (знецінення, деструкції) її материнської фігури віддзеркалені у вітчизняній ліриці 1920–1930-х років. Ці фази зумовлені як зовнішніми чинниками тоталітарного тиску на національне Я через пропаганду, фізичні й моральні репресії, так і внутрішніми чинниками психорозвитку нації, однак залежними від суспільно-політичних обставин її історичного буття. Форму(лю)вання ставлення до материнської фігури України в ліриці не лише діагностує статус національного мужчини як інфантильного, ображеного «сина» чи як «дорослого» сина-захисника, свідомого свого обов'язку, а й експлікує стадії національного самоусвідомлення й духовної зрілості. Складна політична ситуація сучасної України має причини, зокрема, і в тому, що фрустраційний психоконфлікт манкуртства, споживацького, а то й девальвуючого, «матеревбивчого» ставлення до Вітчизни ще не подолано цілком, хоча нація, яка у важкому випробуванні нинішньої війни міцно стоїть за свою землю, переконливо демонструє своє зцілення.

Література:

1. Агеєва В. Тексти з подвійним дном, або Психоаналіз соцреалізму. *Апология модерну: обрис XX віку* : статті та есеї. Київ: Грані-Т. С. 113–157.
2. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології. *Хроніки від Фортінбраса* : вибр. есеїстика. 4-те вид. Київ, 2009. С. 152–193.
3. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
4. Matusiak A. Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z traumą posttotalitarną. Wrocławiu : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, 2018. 378 s.
5. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі : монографія. Київ : ВД «Стилос», 2008. 544 с.

6. Нейджел Дж. Маскулінність і націоналізм: гендер і сексуальність у творенні нації. *Гендерний підхід: історія, культура, суспільство* / ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2000. С.182–200.
7. Шаф О. Гомоеротика як колоніальний «сюжет»: Гнат Михайличенко та його «блакитний роман» з революцією. *Tabu w literaturze i sztuce. Wczoraj i dziś* / ed. by W. Biegluk-Leś, E. Pańkowska. Kraków : UNIVERSITAS, 2021. P. 81–100.
8. Шаф О. Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття : монографія. Київ : Просвіта, 2019. 609 с.
9. Юрчук О. У тіні імперій: українська література у світлі постколоніальної теорії : монографія. Київ: Академія, 2013. 224 с.

References:

1. Aheieva, V. (2011). Teksty z podwójnym dnem, abo Psychoanaliz sotsrealizmu [Texts with double bottom, or Psychoanalysis of the social realism]. V V. Aheieva *Apologia modernu: obrys XX viku: staty ta eseji* [Apologia of Modernism: 20th outlighting]. (s. 113–157). Kyiv: Hrani-T. [in Ukrainian]
2. Zabuzhko, O. (2009). Zhinka-avtor u kolonialnii kulturi, abo znadoby do ukraińskiej hendernoj mifologii [Female author in the colonial culture, or The reasons of Ukrainian gender mythology]. V O. Zabuzhko *Khroniky vid Fortinbrasa: vybrana eseistyka* [Fortinbras' Chronicles: elected essays], (s. 152–193) (4-te vyd.), Kyiv: Fakt. [in Ukrainian]
3. Zborovska, N. (2006). Materevbyvstvo yak synivske porushennia batkivskoho kodu muzhnosti [Killing of the Mother as son's destruction of father's virility code]. V N. Zborovska *Kod ukraińskiej literatury: Proekt psykhoistorii novitnoi ukraińskiej literatury* [Ukrainian literature Code: The psychohistorical project of Modern Ukrainian literature], (s. 282–297). Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian]
4. Matusiak, A. (2018). Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z traumą posttotalitarną [Getting Out of Silence. Decolonial Struggles of The Ukrainian Culture and Literature of The 21st Century With Post-Totalitarian Trauma], Wrocławiu: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu. [in Polish]
5. Movchan, R. (2008). Ukrainyky modernizm 1920-kh: portret v istorychnomu interieri [1920th Ukrainian Modernism: portrait in historical framing]. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian]

6. Neidzhel, Dzh. (2000). Maskulinnist i natsionalizm: hender i seksualnist u tvorenni natsii [Masculinity and nationalism: gender and sexuality in nation-building]. V L. Hentosh, O. Kis (red.) *Hendernyi pidkhid: istoriia, kultura, suspilstvo* [Gender approach: history, culture, society] (s.182-200). Lviv: VNLT-Klasyka. [in Ukrainian]
7. Shaf, O. (2021). Homoerotyka yak kolonialnyi «siuzhet»: Hnat Mykhailychenko ta yoho «blakytnyi roman» z revoliutsiieiu [Homoeroticism as colonial “plot”: Hnat Mykhailychenko and his “Blue Romance” with Revolution]. V W. Biegluk-Leś, E. Pańkowska (red.) *Tabu w literaturze i sztuce. Wczoraj i dzis* [Taboo in Literature and Arts. Yesterday and today]. (pp.81-100.) Kraków: UNIVERSITAS. [in Ukrainian]
8. Shaf, O. (2019). Henderno-psykholohichni aspekty ukrainskoi liryky XX stolittia [Gender and psychological aspects of the XXth century Ukrainian lyrics]. Kyiv: Prosvita. [in Ukrainian]
9. Yurchuk, O. (2013). U tini imperii: Ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii [In the shadow of Empire: Ukrainian literature through postcolonial theory]. Kyiv: Akademia. [in Ukrainian]